

Aktuelle Dokumente. Herausgegeben von Professor Dr. Ingo von Münch. *Ostverträge* tom I, ss. 276; *Ostverträge* tom II, ss. 209. Walter de Gruyter. Berlin [Zachodni], New York 1971.

Zapoczątkowany przez rząd kanclerza Brandta proces normalizacji stosunków NRF z państwami socjalistycznymi, a w szczególności ze Związkiem Radzieckim i Polską, uwidocznił się na zachodniemieckim rynku wydawniczym wzrostem ilości różnego rodzaju publikacji dotyczących stosunków NRF z państwami Europy wschodniej, jak i poświęconym różnym aspektom polityki zagranicznej Rzeszy Niemieckiej, NRF i NRD wobec Związku Radzieckiego i Polski.

Niewątpliwie z tych też względów, wychodząc naprzeciw istniejącym potrzebom, znana zachodniobierlińska firma wydawnicza *Walter de Gruyter*, specjalizująca się m. in. w publikowaniu prac z dziedziny prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych, rozpoczęła w 1971 r. wydawanie nowej serii zatytułowanej *Aktuelle Dokumente de Gruyter*, otwierając ją pozycjami z tego właśnie kręgu zagadnień. Jak wynika z tytułów poszczególnych tomów, seria ta ma być poświęcona różnym dziedzinom prawa, jak prawo wojskowe, rodzinne, karne, gruntowe i in. Serię tę redaguje Ingo von Münch, profesor prawa państwowego, gospodarczego i międzynarodowego na Uniwersytecie w Bochum. Ten stosunkowo młody naukowiec (ur. 1932), ujawniający szerokie zainteresowania współczesną problematyką prawną, wśród których poczesne miejsce zajmują zagadnienia prawa międzynarodowego, ma już doświadczenie jako wydawca dokumentów dotyczących rozwoju problemu niemieckiego, jak i historii NRF oraz NRD. W 1968 r. ukazał się bowiem w jego opracowaniu i z jego wstępem pożyteczny zbiór dokumentów przedstawiających sytuację prawną Rzeszy Niemieckiej, NRF i NRD.

Omawiane tu dwa pierwsze tomy dokumentów, otwierające wspomnianą serię wydawniczą, mają nieco inny profil. Tom pierwszy, posiadający podtytuł *Traktaty niemiecko-radzieckie*, zawiera wybór dokumentów do stosunków między Rzeszą Niemiecką, a następnie ZSRR-NRD i ZSRR-NRF. Tom drugi, opatrzony podtytułem *Traktaty niemiecko-polskie*, jest wyborem dokumentów do stosunków Rzeszy oraz NRD i NRF z Polską.

Wydawca w obu przypadkach zrezygnował z zamieszczania obszerniejszego wstępu. Nie dał też żadnych komentarzy przy poszczególnych dokumentach, ograniczając się jedynie do podania źródła. Oba tomy obejmują okres przeszło pięćdziesięciu lat: od zakończenia I wojny światowej do zawarcia układu moskiewskiego z 12 sierpnia 1970 r. i układu podpisanego w Warszawie 7 grudnia tegoż roku.

Tom pierwszy, zawierający umowy ze Związkiem Radzieckim, składa się z 44 pozycji, podzielonych na trzy działy. Dział pierwszy, zawierający porozumienia zawarte przez Rzeszę Niemiecką, otwiera brzeski traktat pokojowy, a zamykają dokumenty sprzed agresji Niemiec na Związek Radziecki. Dział drugi obejmuje porozumienia zawarte przez NRF od nawiązania stosunków dyplomatycznych ze Związkiem Radzieckim w 1955 r. do układu moskiewskiego z 1970 r. W dziale tym zwraca uwagę podanie przy tzw. dokumencie Bahra (*Bahr-Papier*) daty 22 maja 1970 r. (ss. 131-134). Tymczasem podaną przez wydawcę oficjalne źródło dokumentu — „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung” — drukuje ten dokument bez daty. Data przytoczona przez wydawcę, pokrywająca się z dniem zakończenia przez sekretarza stanu Bahra rokowań w Moskwie, choć występująca również w innych zbiorach dokumentów, np. *Die Internationale Politik 1970. Dokumente, Ergänzungsband I zur dem Jahrbuch 1970 des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik*. (Sonderdruck aus der

Zeitschrift Europa-Archiv). München 1971, ss. D. 394-D 395, nie została przez rząd NRF potwierdzona. Sam dokument zaś został opublikowany oficjalnie dopiero po podpisaniu układu. Dział trzeci — to umowy między NRD i Związkiem Radzieckim. Zamieszczono tu umowy zawarte przez NRD po rozwiązaniu Radzieckiej Komisji Kontroli w Niemczech, a więc po dniu 29 maja 1953 r.

W tomie drugim, zawierającym umowy niemiecko-polskie, zamieszczono 30 dokumentów, które również zostały ujęte w trzech działach. Pierwszy obejmuje lata międzywojenne, a dokładnie dotyczy lat 1919-1935. Otwiera go Traktat Wersalski, a zamyka niemiecko-polska umowa gospodarcza z 4 listopada 1935 r. W dziale tym znalazło się zaledwie siedem dokumentów. Dwudziestolecie międzywojenne, tak przecież brzemienne w skutki dla obu państw, zasługiwałoby na szersze potraktowanie. Nie ma tu ani jednego dokumentu naświetlającego politykę Rzeszy wobec Polski, u progu II wojny światowej, choć oczywiście takowy, nie mógłby być zaregutowany do porozumień dwustronnych. Nie ma w tym dziale, podobnie zresztą, jak w identycznym dziale z tomu pierwszego śladu, że między Rzeszą a Polską i Związkiem Radzieckim toczyła się wojna. Pozostałe dwa działy, to umowy NRF i NRD z Polską. Dział umów NRF-Polska zawiera, nie licząc układu z 7 grudnia 1970 r., teksty różnych porozumień gospodarczych, jakie obie strony podpisały na przestrzeni lat 1963-1970. Dział umów NRD-Polska w dużej mierze wypełniają porozumienia o współpracy granicznej. Ponadto znalazły się tu inne, najważniejsze umowy dwustronne. Wydawca słusznie pominął w tym dziale powtórne przytaczanie tekstów umów wielostronnych państw socjalistycznych, których NRD i Polska są stronami (znalazły się one w tomie I).

Oceniając oba zbiory dokumentów można powiedzieć, iż dobór zawartych w nich materiałów jest zasadniczo trafny. Można by się spierać przede wszystkim o to, co pominięto. Trzeba jednak zaznaczyć, że oba wybory nie pretendują do miana wyczerpującego zestawu umów i mają raczej charakter podręczny, stanowiący *vademecum* najważniejszych porozumień dwustronnych, w mniejszej mierze wielostronnych. Kryterium doboru pod kątem tej właśnie dwustronności, zostało w obu tomach silnie zaakcentowane.

Lektura obu zbiorów dokumentów nasuwa też kilka uwag o charakterze ogólnym. Zgromadzone w obu tomach dokumenty — w myśl założeń wydawcy — mają dać obraz rozwoju stosunków niemiecko-radzieckich i niemiecko-polskich w minionym półwieczu. Tymczasem konsekwentne przestrzeganie przez autora wyboru „zasady nieopatrywania poszczególnych dokumentów komentarzem nie zawsze pozwalała na wyrobienie zgodnego z prawdą poglądu na rzeczywisty stan rzeczy. Razi np. w stosunku do niektórych umów przedwojennych brak wzmianki, że zostały one jednostronnie przez Rzeszę Niemiecką wypowiedziane. Można to zilustrować na przykładzie traktatu reńskiego (t. II, ss. 54-55). Wydawca podaje tylko w przypisie, skąd dany dokument zaczerpnął, a nie wspomina ani słowem o wypowiedzeniu traktatu przez Hitlera 7 marca 1936 r. Ta sama uwaga odnosi się do deklaracji niemiecko-polskiej o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 r., dokumentu będącego chyba, obok Traktatu Wersalskiego, najważniejszym aktem międzynarodowym kształtującym stosunki, polsko-niemieckie przed II wojną światową. Otóż deklaracja ta, zawarta na okres 10 lat z możliwością dalszego przedłużania jej mocy obowiązującej, została przez Hitlera wypowiedziana 28 kwietnia 1939 r., bezprawnie przed terminem co było jednym z etapów przygotowań Rzeszy do wojny. Ta powściągliwość wydawcy w zamieszczeniu komentarza zaciera właściwy obraz sytuacji. Tę statyczność w ujęciu niektórych dokumentów można by wytknąć i w innych miejscach.

Inną nasuwającą się uwagę, jaka może się zrodzić u czytelnika, jest pominięcie podstawowej dokumentacji z okresu wojny i okresu przed powstaniem NRF i NRD. Jest to luka tym bardziej rażąca, gdy stwierdzi się, że np. umowa poczdamska jest podstawą późniejszych uregulowań traktatowych (wystarczy tu wymienić układ zgorzelecki z 1950 r., czy układ Polska-NRF z 7 grudnia 1970 r.).

Józef Muszyński

REMIGIUSZ RYBICKI: *Status prawny Berlina Zachodniego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, 214 ss.

Berlin Zachodni w powojennej Europie stanowił najbardziej zapalny punkt, gdzie wyraźnie ujawniały się sprzeczności między mocarstwami oraz między NRF i NRD. W pewnym okresie Berlin Zachodni nazwano nawet „miastem frontowym”. Aczkolwiek rozładowanie napięć powstających wokół tego miasta zależało od ogólnego stanu stosunków między USA, ZSRR, W. Brytanią i Francją, to jednak normalizacja spraw związanych z samym Berlinem Zachodnim wpłynęła bardzo korzystnie na postępy w procesie odprężenia w Europie.

Pozycja prawna Berlina Zachodniego była i jest nadal złożona, stąd też budziła wiele kontrowersji i dawała oraz daje możliwość różnorodnych interpretacji. Temu tematowi poświęcił swą pracę R. Rybicki. Jest to pierwsza w Polsce monografia naukowa poświęcona analizie statusu prawnego Berlina Zachodniego.

Autor rozpatruje problem na szerokim tle kwestii niemieckiej w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu, wyzyskując w tym celu bogatą dokumentację, w tym — co jest godne szczególnego podkreślenia — dokumenty nie publikowane i w Polsce trudno dostępne.

Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, trzech aneksów oraz wykazu cytowanej literatury. Aneksy zawierają teksty: a) czterostronnego porozumienia z 3 września 1971 r., b) układu między rządem Niemieckiej Republiki Federalnej a rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie ruchu tranzytowego osób cywilnych i towarów między NRF a Berlinem Zachodnim, c) porozumienia między senatem Berlina Zachodniego a rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej w sprawie ułatwienia ruchu podróżnych i odwiedzających.

W rozdziale I pt. *Okupacja Niemiec w aktach prawnych związanych z II wojną światową* przedstawione zostały ogólne ramy problemu Berlina. Nie stanowił on samodzielnej, odrębnej kwestii II wojny światowej, lecz był jedynie fragmentem okupacji Niemiec. Wspólna okupacja Berlina miała stanowić symbol współpracy czterech państw — członków koalicji antyhitlerowskiej do czasu powstania demokratycznego państwa niemieckiego. Żaden akt prawa międzynarodowego nie precyzował czasokresu okupacji Niemiec, a tym samym Berlina.

Rozdział II pt. *Podstawy prawne okupacji Niemiec* zawiera analizę tych wszystkich aktów prawa międzynarodowego, które stanowiły podstawę prawną cztero-mocarstwowej okupacji Berlina. Jak wskazuje historia „problemu berlińskiego” najwięcej napięć wywoływała sprawa dostępu do miasta i komunikacji między Berlinem Zachodnim a światem zewnętrznym. Okazuje się, że akty prawne nie zawierają regulacji dostępu do Berlina Zachodniego. Wszystkie porozumienia zawarte w tej sprawie mają charakter ustny i dotyczą komunikacji trzech mocarstw zachodnich z Berlinem Zachodnim. Dopiero porozumienia zawarte w ostatnich latach wypełniają lukę, jaka istniała w sprawach komunikacji między Berlinem Zachodnim a światem zewnętrznym.